

**תפיסת העולם
השמרנית-ישראלית:
קריאת כיוון
דוד ויצ'נר**

הקדמה

מ אמר זה מציע ניתוח של ההגות השמרנית בת זמננו ושל האתגרים הניצבים בפניה, ומציב את השאלה אם, ובאיזה אופן, כדאי לנו לאמץ אופן חשיבה זה כיהודים במדינת ישראל.

אפתח בזווית אישית. המפגש עם ההגות השמרנית היה רב משמעות עבורי כשנוכחתי לדעת שיש דרך לבסס שיח פוליטי, משפטי ומוסרי, לא רק על בסיס זכויות אדם אוניברסליות ותיאוריות של אמנה חברתית. יחד עם זאת, לאחר ההתפעלות הראשונית מכיווני המחשבה החדשים, ההוגים המרתקים והרעיונות מעוררי ההשראה, מצאתי את עצמי מתקשה להסביר מהי בדיוק אותה תפיסת עולם ומהן הפעולות המתחייבות ממנה. כאשר הוספתי להתעמק בנושא נוכחתי לדעת שכנראה

אינני לבד. כך, למשל, כתב לא מזמן אלון שלו: "שמרנות היא מושג אמורפי מאוד, וחסרה הסכמה בסיסית לגבי תוכנה – הן פילוסופית, הן היסטורית"¹.

אני סבור, כי גם אם קשה להגדיר את השמרנות בהגדרה כוללת, דרושים לנו מושגים מהודקים יותר במסגרת השיח השמרני. ראשית כדי לאפשר דיון פורה ומשמעותי, הן בתוך המחנה השמרני והן מחוצה לו, ובכך אעסוק בחלקו הראשון של המאמר. ושנית כדי לאפשר השפעה אמיתית של תפיסת העולם השמרנית על התרבות, הפוליטיקה והכלכלה, ובכך אעסוק בחלק השני.

ייתכנו מספר גורמים לקושי בהגדרת תפיסת העולם השמרנית. במאמר זה אבקש להתמקד בגורם אחד שאינו נובע דווקא מתכונה מהותית של ההגות השמרנית: דיונים על אודות השמרנות, בין מזווית אוהדת ובין מעמדה מתנגדת, מנסים בדרך כלל לאפיין את השמרנות כעמדה עקבית אחת, בעוד לשאלת היסוד בהגות השמרנית – מדוע יש להתנגד לניסיונות מהפכניים – מתקבלות תשובות רבות ולעיתים אף סותרות מהוגים שמרנים שונים. על כן, הצעד הראשון בהבנת הגות זו הוא ההבנה שהיא אינה עשויה מקשה אחת, אלא אוסף של דרכי חשיבה שלעיתים נוצרת ביניהן הסכמה ולעיתים מחלוקת. אינני טוען כי בהכרח לא ניתן למצוא יסודות או מאפיינים המשותפים לכל אותן דרכי חשיבה, אולם קל הרבה יותר לתאר את המשותף להן באמצעות הצבעה על הדברים שלהם הן מתנגדות. ובכך: תפיסה שמרנית מתנגדת למהפכה הצרפתית וכן למהפכה הקומוניסטית שבאה בעקבותיה. בהקשר רחב יותר, השמרנות מתנגדת לניסיונות להנדס את החברה באופן מלאכותי על פי רעיונות מופשטים,

1. אלון שלו, "על השמרנות: הדרך לטוב האפשרי", השילוח, 14 (ניסן תשע"ט), עמ' 33.

שלא צמחו באופן טבעי מתוך מסורת ולא עמדו במבחן היסטורי ממשי, ועוד יותר היא מתנגדת להחלתם של רעיונות אלו על המציאות בכוח ובאופן מוחלט ומייד.

הצירים

להלן אנסה לתאר בקצרה מספר צירים שבעזרתם נוכל לאפיין זרמים שונים בהגות השמרנית, ואתן דוגמאות לכמה גישות הרווחות כיום במחנה השמרני. המטרה היא להציע מעין מפת דרכים של עולם המחשבה השמרנית, כמו גם אוצר מונחים בסיסי שיכול לשמש הן לטובת דיונים בתוך המחנה והן לטובת המתעניינים בו מבחוץ. כבר עתה חשוב להדגיש כי העיקר אינו הניתוח שאציע כאן, אלא עצם הקריאה לבחון את ההגות השמרנית כאוסף של דעות שונות. זהו צעד מקדים החיוני לניהולו של שיח מעניין ופורה. בהמשך אנסה לדון גם בהשלכות המעשיות של ניתוח זה.

ציר ראשון: קצב השינוי

ניתן לתאר את ההגות השמרנית ככזו הפועלת במרחב שבין פרוגרסיביות לריאקציוניזם. הפרוגרסיביות היא (בהכללה גסה) הגישה על פיה אנחנו מסוגלים, וממילא צריכים, לקדם ולשפר את המציאות תוך הסתמכות בעיקר על התבונה האנושית ותוצריה. בשיאה, עשויה גישה זו להופיע בתור מהפכנות, לה מתנגדת כל הגות שמרנית – הניסיון לשנות את המציאות באופן חד ומהיר על פי עקרונות מופשטים. לעומתה, ריאקציוניזם הוא ההתנגדות המוחלטת לכל שינוי במצב הקיים, ללא התחשבות בסיבה ובצורך. ראוי לציין כי רבים סבורים שריאקציוניזם זהה

להגות שמרנית ועל כן מתנגדים לה, אולם כל מי שנחשף להגות זו מבין מייד שהיא זהירה יותר ביחסה לחידושים, אך לא שוללת אותם על הסף.

אם כן, ככלל, שמרנים אינם מעוניינים במהפכה קומוניסטית, אך לא בחזרה לימי הביניים. ובכל זאת ניתן לנתח גישות שמרניות שונות בין השאר על הציר הזה, כלומר באמצעות השאלה עד כמה הן דוגלות בקידומה של המציאות אל עבר אידיאל מסוים ועד כמה הן נוטות לראות במצב הקיים דבר שיש לשמר.

ציר שני: אופן הפעולה

ציר נוסף הוא זה שניתן לראותו כציר שבין פרגמטיזם לאידיאולוגיה. ישנם הוגים בעלי גישה שמרנית פרגמטית, כלומר כזו הבוחנת את ערכן של פעולות על פי התועלת שהן צפויות להביא. חלקם אף יאמרו כי יותר משהשמרנות היא מתודה לפעולה, הרי היא סוג של מידה טובה או תכונת אופי.² הקרובים לקוטב זה יסכימו כי להיות שמרן פירושו דווקא לא לפעול על פי אידיאולוגיה נוקשה, אלא להתייחס לכל מקרה לגופו.³

מנגד ניצבות עמדות שמרניות המבססות את התנגדותן למהפכנות דווקא על אמונה בערכים, עובדות ועקרונות נצחיים ובלתי משתנים. כך, למשל, ישנם הוגים שמרנים הטוענים כי לא ניתן לשנות את טבע האדם.⁴ חלקם דוגלים בערכי צדק הנתפסים

2. ראו למשל מייקל אוקשוט, "להיות שמרן" בתוך הרציונליזם בפוליטיקה, ירושלים: שלם, 2011, עמ' 151 ואילך.

3. ראו למשל שלה, שם.

4. ראו למשל קירק - Russell Kirk, "Ten Conservative Principles", *The Politics of Prudence*, Michigan: Intercollegiate Studies Institute, 1993. אף שקירק פותח את דבריו בהצהרה כי השמרנות אינה אידיאולוגיה, דבר שצריך היה למקום אותו בקוטב הפרמטי, הרי הוא מוסיף וקובע שניתן לנסח עשרה עקרונות של

על ידם כידועים לכול ולפעמים גם בערכים השאובים מהמסורת המקראית, הנתפסים כאמיתות יסוד נצחיות, שיש להתנגד לכל ניסיון לפעול בניגוד אליהן.⁵

הציר השלישי: מקורות הידע והסמכות

ציר זה עוסק במקור הידע והסמכות. יש שיראו את השמרנות כנובעת מרעיונות ועקרונות מופשטים, למשל מידה טובה אישית, ציבורית או פוליטית. הם יסבירו כי מיסודו טבע האדם נוטה אל הרע, ולכן טעות היא לנסות ולהחזיר אותו למצב הטבעי. לעומת זאת, התרבות ומוסדותיה, הגבולות אותם הם מציבים והאופן שבו הם מכוונים את האדם ומפתחים אותו, מסייעים לממש את הפוטנציאל האדיר הטמון בו.⁶

כנגדם ניצבים הוגים ששמרנותם מדגישה דווקא יסוד אמפיריציסטי, מסורתי וקונקרטי. הם מדגישים את היות השמרנות מסורת פוליטית המבוססת דווקא על כך שאין לפעול בשם ערכים ועקרונות מופשטים. פעולה כזאת, הם מזהירים, גם אם ראשיתה ברצון טוב, תוביל בסופו של דבר לתוצאות בעייתיות. תחת זאת הם מורים כי יש להיצמד תמיד ללשון החוק, החוקה והנהוג המקובל. לטעמם, גם אם יש צורך לבצע

השמרנות. אלא שעקרונות אלה אינם כללים לפעולה גרידא; הראשון שבהם קובע באופן חד משמעי כי הן האמיתות היסודיות של המוסר והן טבעו היסודי של האדם הם קבועים ובלתי משתנים.

5. ביטויים מובהקים כאלה ניתן למצוא מצד אחד אצל לוק ("המסכת השנייה על הממשל המדיני"), אף שרבים אינם רואים בו חלק מן המסורת השמרנית. הם קיימים גם אצל הוגים מן המסורת השמרנית האנגלית, כפי שמציינים אופיר העברי ויורם חזוני, "שמרנות איננה ליברליזם", השילוח 17 (כסלו תש"ף), עמ' 103-130, לנבי פורטסקו, סלדן וברק. אומנם האחרונים לא סברו כי ניתן לגזור חוקים ישירות מן המסורת המקראית, אבל הם ראו בה יסוד חשוב וקנה מידה לבחינתם של שינויים וחדושים.

6. ארווינג קריסטול, **מחשבות על השמרנות החדשה**, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: הוצאת שלם, 2004.

שינוי במערכת החברתית והפוליטית, על השינוי להתבצע באופן זהיר, איטי, באמצעות כלליה של המערכת עצמה ותוך התבססות על תהליך ארוך של ניסוי וטעייה.⁷

גישות שמרניות שונות

ניעור כעת בשלושת הצירים שהגדרתי, כדי לתאר שלוש תפיסות עולם שונות שקנו לעצמן מקום של כבוד בתוך ההגות השמרנית בת זמננו. כמובן, כדרכה של כל הצגה תמטית-שיטתית, חלוקה זו לא תוכל להתאים במדויק לכל עמדה המזוהה כשמרנות, ולא כל הוגה או תנועה שמרניים נאמנים באופן שיטתי אך ורק לתפיסת עולם אחת מוגדרת. תקוותי היא שהניסיון להבחין בין הגישות השונות, ופריסה של מונחים שונים תמורת כל אחת מהן, תאפשר יצירת שיח פורה יותר בנושא.

הגישה הראשונה: ליברטריאניות

הגישה הראשונה מדגישה את היות המציאות מורכבת מפרטים רבים ומיחסי גומלין מורכבים. על פי גישה זו, לשום אדם, מוסד או צוות מומחים אין את היכולת להבין או לנתח כראוי מורכבות שכזו, כל שכן שאין להם את היכולת לנסח דרך פעולה המסוגלת לשנות את המציאות באופן מכוון. כל ניסיון להוציא לפועל תוכנית לשינויה של מציאות מורכבת, יביא בהכרח לשלל תוצאות בלתי מכוונות – ומכיוון שתכנון מכוון של המציאות אינו אפשרי, יש להתנגד לכל ניסיון לעשות זאת.

הגישה הליברטריאנית קשורה לעיתים קרובות למדע הכלכלה, זה החוקר בדרכים שונות את יחסי הגומלין המורכבים שבמציאות. גם התובנה העומדת בבסיס החשיבה הליברטריאנית,

7. העברי וחזוני, "שמרנות איננה ליברליזם".

לפיה המציאות נוטה להתארגן בצורה טובה דווקא ללא תכנון-
על, מקורה בהוגים כמו אדם סמית (בספרו 'עושר העמים') או
פרידריך האייק (בספרו 'הדרך לשעבוד'), המזוהים בעיקר עם
החשיבה הכלכלית. על כן, נוטה גישה זו להיות מדעית יותר
באופייה, כלומר להסתמך על איסוף שיטתי של עובדות, על
האתוס המדעי, על מחקר ועל גילוי אמיתות חדשות.

במונחי הצירים שהוגדרו לעיל, ניתן לומר כי הגישה
הליברטריאנית נוטה להיות פרוגרסיבית ברוחה. היא רואה
את המציאות כבעלת פוטנציאל אינסופי להתקדמות, בדומה
להתקדמות הכלכלית והטכנולוגית. התקדמות זו מתעכבת
לעיתים בשל מאפיינים שונים של המצב הקיים, כגון התערבות
ממוסדת ודעות קדומות שגויות המצדיקות התערבות זו.

הוגים ליברטריאנים פרוסים לכל אורכו של הציר שבין
דוגמטיות לפגרמטיזם. יש המדגישים את היסוד הפרגמטי, על פיו
המדע והניסיון מוכיחים את יעילותו של השוק החופשי. הוגים
כאלה נכונים יותר, לפחות באופן עקרוני, לבחון כל מקרה לגופו
ולקבל סטייה מעקרונות החופש במקרים שבהם ניתן להוכיח, או
אפילו לשער, שתצמח מכך תועלת. הוגים אחרים קרובים יותר
לקוטב הדוגמטי, בהדגישם את ערך החירות העומד ביסוד תפיסת
עולמם. אלו משווים לעיתים בין תשלום מיסים לעבודות כפייה,
ונוטים להתנגד באופן קטגורי לכל פגיעה בחירות הפרט, פרט
למקרים חיוניים ביותר.⁸

מבחינת מקור הסמכות, הסגנון המדעי של גישה זו מציב
אותה במקום טוב באמצע. שהרי, מחד גיסא, המדע איננו דבקת
בעיקרון מופשט, וכל מדען פועל כממשיך את המסורת המדעית

הקיימת. מאידך גיסא, מדע מודרני איננו ניסוי וטעייה בלבד, אלא הוא נסמך על יסודות תיאורטיים, כמו טבע האדם והרציונליות, המשמשים לבניית מודל של הפעילות המדעית הנכונה.

הגישה השנייה: מסורת אנגלו-אמריקאית

גישה זו מגדירה את השמרנות לא כתפיסת עולם גרידא, אלא כמסורת מסוימת. עמדה זו היסטורית מאוד באופייה – היא גוזרת את ערכי השמרנות מתוך התבוננות במסורת הממשל והחקיקה האנגלית והמסורת האמריקאית המאוחרת יותר. עמדה זו מדגישה את העובדה שהחברות האנגלו-אמריקאיות מנוהלות על ידי מוסדות שקשה להצביע על נקודת הזמן שבה נוסדו, מוסדות שהתעצבו בתהליך ארוך שנים של שינויים איטיים ומתונים. תהליך זה פועל על פי עקרון האמפיריציזם ההיסטורי, המתואר לעיתים כמין אבולוציה, שבה חוקים ואופני פעולה שלא הצליחו, וכן מוסדות שלא פיתחו מנגנונים שיאפשרו להם להשתנות ולהתאים את עצמם לנסיבות, ירדו מעל במת ההיסטוריה. על פי תפיסה זו, המסורת הנוכחית מייצגת את המיטב שהפיק הניסיון האנושי, את הדגם שהצליח למצוא את מרב השילובים והאיזונים הנכונים בין הרצונות והאילווצים של בני אותה חברה.⁹

תיאור זה של התפתחות תפיסת העולם השמרנית מזהה אותה כמעט לחלוטין עם התפתחותה של הלאומיות האנגלית. כפי שהשפה, הלבוש והפולקלור התפתחו בתהליך ארוך ומורכב, שתחילתו לוט בערפל, כך התפתחו גם סדרי השלטון, החוק והמשפט. הדברים כולם שלובים זה בזה. אין להפריד, מבחינה היסטורית או פילוסופית, בין זהות לאומית, מסורת דתית ונוהג של הגבלת המשטר באמצעות תפיסה קדם-חזונית. עוד לפני המסמכים הראשונים וקודם למגנה-כרטא, נולד הרעיון של זכויות

⁹ העברי וחזוני, "שמרנות איננה ליברליזם".

שהשלטון אינו רשאי לפגוע בהן. זכויות אלו אינן אוניברסליות ונתונות מראש לכל אדם, אלא ירושה לאותם אזרחים אנגלים מאבות אבותיהם.

גישה זו קרובה יותר ברוחה לקוטב הריאקציונרי מאשר לזה הפרוגרסיבי. אף שהיא מאפשרת שינויים, הרי היא מדגישה את היות מקור הסמכות נטוע בעבר, את יתרונותיו הרבים של המצב הקיים על פני הספקנות ואת חוסר סמכותנו וחוסר יכולתנו לשנותו לטובה באופן ניכר. מטרת השינויים איננה לקדם את החברה אל מצב טוב יותר ידוע מראש, אלא להתמודד עם התפתחויות בלתי נמנעות ועם נסיבות משתנות, מתוך הכרה שאם לא נצליח להתאים את עצמנו, סופנו לאבד הכול.

בציר שבין דוגמטיות לפרגמטיזם, נוטה גישה זו אל הקוטב הפרגמטי. היא איננה דוגלת בעקרונות יסוד מופשטים, ובכך מאפשרת מגוון רחב של שינויים כל עוד הם נעשים במסגרת כללי השיטה. מצד שני, יסודות השיטה עצמם נחשבים כאמיתות יסוד שאין לערער אחריהם, לפחות מבחינה פורמלית ופרוצדורלית.

ביחס למקור הסמכות גישה זו נטועה כמובן עמוק בקוטב האמפיריציסטי, שעל פיו ערכים וחוקים נגזרים מערכים וחוקים קיימים ומוכרים ולא מרעיונות הצומחים במוחם של הוגים, אפילו לא כאלה המתגלים במחקרים הנערכים במסגרת מדעי החברה. גישה זו נוטה גם להיות מוטרדת פחות מסתירות שעלולות לצוץ בין מרכיביה השונים, כל עוד קיימת דרך מעשית לנהל את החברה.

הגישה השלישית: ניאו-שמרנות

עמדה זו היא אמריקאית יותר ברוחה, ומדגישה את רעיון המידה הטובה. ראשית, היא עוסקת במידה הטובה של היחיד – התנהגות מוסרית, יכולת איפוק, חריצות, סקרנות אינטלקטואלית וכדומה. היא עוסקת גם במידות הטובות של הכלל ושל המדינה,

הנסמכות על אותן מידות טובות של יחידים ועל נכונותם של היחידים להקריב למען הכלל ולהתמסר לרווחתו. היא עוסקת במידותיו הטובות של כל אורח המתחשב בשכניו, ובעיקר באלו של נבחרי הציבור ופקידי שלטון היודעים להציב את טובת הכלל לנגד עיניהם. עמדה זו ממעטת יחסית בחשיבותם הפורמלית של חוקים ומסגרות, וגורסת כי שום מסגרת לא תוכל להחזיק מעמד אם אינה מאוישת באזרחים בעלי מידה טובה.

במנעד שבין ריאקציוניזם לפרוגרסיביות, גישה זו נוטה לכיוון הריאקציוני. היא מדגישה שהאידיאל המוסרי האנושי והחברתי כבר בא לידי ביטוי בעבר, בדמותם של אנשי מופת ושל חברות מופת. ההתקדמות המדעית והטכנולוגית איננה נתפסת כמובילה בהכרח לשינוי מוסרי. אדרבה, בדרך כלל שינויים גדולים גורמים, לפחות בתחילה, נזק לתשתית המוסרית של החברה, מפני שהם מערערים על היכולת להמשיך ולחנך למידה הטובה כבעבר. לכן, על פי רוב צריך המאמץ להיות מופנה לשימור הערכים הישנים, ולעיתים אף לחזרה אליהם.

בטווח שבין דוגמטיות לפרגמטיזם, גישה זו ממוקמת בקוטב הדוגמטי. היא מחזיקה באמיתות נצחיות על אודות הטוב והרע, האדם והחברה, המדינה והטבע. כמה מנציגיה הבולטים של גישה זו אף שואבים ישירות מן המסורת הדתית ומעלים על נס גם ערכי משפחה ומוסר אישי.¹⁰

בשאלת מקור הידע והסמכות, גישה זו נוטה יותר אל האידיאל המופשט של המידה הטובה והצדק, ופחות לשימור המסורת הקיימת. היא עשויה להצדיק סוגים של אקטיביזם שיפוטי, שכן רוח הצדק שבבסיסו של החוק חשובה יותר מלשון החוק. הדבר נכון גם ברמה המדינית – כאשר בזמן מסוים

10. קריסטול, מחשבות על השמרנות החדשה. עמדה זו תוארה לאחרונה אצל שניא ברמק, "השיבה אל הבורגנות", השילוח, 25 (תמוז תשפ"א) עמ' 157-174.

בהיסטוריה אנשים מרגישים שהממשלה שלהם בלתי צודקת, על פי גישה זו מוטלת עליהם החובה לקום ולמרוד בה. זהו המעשה השמרני שיש לעשותו, הגם שהוא, כמובן, בלתי חוקי.¹¹ ראינו, אם כן, כי בתוך המחנה השמרני קיימות גישות שונות, שאף שלעיתים הן חופפות זו לזו, כל אחת מהן מבוססת על תפיסת עולם אחרת ועל מערכת ערכים שונה. טענתי היא שעלינו להכיר בכך ולנהל את השיח השמרני בהתאם.

שמרנות: הווה ועתיד

אבקש לדון בשאלה נוספת: האם כדאי לנו, יהודים במדינת ישראל, לאמץ תפיסת עולם שמרנית ולפעול לאורה, ואם כן – מהן האפשרויות הניצבות בפנינו?

ראשית אסביר מדוע אני תומך באימוצה של עמדה שמרנית, במובנה כעמדה הנמנעת מאידיאולוגיות דוגמטיות וחד-ממדיות.

כל אחת מן הגישות השמרניות שהוצגו לעיל יכולה לייצג ערך יסוד שהניע לפעולה תנועות היסטוריות בישראל ובעמים. הניאו-שמרנות דוגלת בערכי המשפחה ולעיתים בערכים דתיים בכלל, ואלו מבוססים על הכרה באמיתות נצחיות; הגישה האנגלו-אמריקאית מדגישה את ערך הלאומיות, הזהות הקבוצתית והרצף ההיסטורי; והגישה הליברטריאנית מדגישה את ערך החירות כיסוד האוניברסלי של המוסר המערבי. כל אחד מהיסודות הללו התגלה בעבר בתנועות קיצוניות שירדו מעל במת ההיסטוריה, לא לפני שגרמו לנזקים כבדים. הדת שלטה בימי הביניים, המוסר הניע תנועות כמו הקומוניזם, והלאומיות

---

11. כמו במקרה של הכרזת העצמאות האמריקאית, שזכתה לתמיכתו של ברק מנימוקים הדומים לאלו הנזכרים כאן.

התפרצה בגרמניה וביטליה של המאה העשרים. אותם יסודות התגלו, בזעיר אנפין, גם בהיסטוריה של עם היהודי, כאשר יהודי העולם נחלקו, במידה רבה, בין דבקות בלעדית בדת, בצידוד בלאומיות ובמפעל הציוני או בשותפות עם תהליכי תיקון עולם אוניברסליים.

במובן זה ניתן לומר כי השמרנות לגוניה, שאפיינה בעיקר את המדינות דוברות האנגלית, הצליחה במקום שבו כל האידיאולוגיות שנזכרו לעיל נכשלו. ראשית, היא הצליחה לבנות חברות ומדינות, ובסופו של דבר את הציוויליזציה שיצאה כשדה על העליונה, תוך שהיא מבטיחה לתושביה שגשוג ושפע לכללי חסרי תקדים. אולם חשוב מכך, היא הצליחה שלא להידרדר לתהומות של שפלות מוסרית. כמובן, מבט מפוכח מחייב להכיר בכך שאין מדינה שלא ניתן להאשימה בעוולות רבות, שבהן כמובן יש להמשיך ולהיאבק. ובכל זאת, אני סבור שהעוולות מונעות האידיאולוגיה שהוזכרו לעיל מבטאות שפל מוסרי גדול יותר.

הסיבה שהשמרנות הצליחה במקום בו תנועות אחרות נכשלו, היא הצלחתה להעמיד פשרה יעילה בין הערכים היסודיים השונים של האנושות. כל אחת מן האידיאולוגיות הקיצוניות, אף שידעה הצלחה לפרק זמן היסטורי מסוים, ירדה בסופו של דבר מגדולתה כתוצאה מכשלים פנימיים או מכוחות מתנגדים מבחוץ. כך, בתהליכים ארוכים של רפורמציה וחילון, חדלה הדת לקבוע את סדר היום החברתי ואבדה את כוחה לכפות את עצמה. היא נותרה רק ככוח של השראה תרבותית, כזה שלעיתים נותר לו בסיס חוקי מסוים בעניינים הנוגעים למוסד המשפחה ולמוסר אישי. הלאומיות רוסנה באמצעות ההכרה בזכויות האדם האוניברסליות ובאמצעות ההכרה בזכותו של כל עם להגדרה עצמית, וכך איבדה את אופייה האימפריאליסטי.

כיום לא יעלה עוד על הדעת כי מדינה מערבית תצא למלחמה למען מטרה שאינה הגנה עצמית או מניעת פגיעה בזכויות אדם בסיסיות (אותם ערכים המבססים את זכות קיומה של המדינה מלכתחילה). ולבסוף, החזון המוסרי האוטופי של המאות האחרונות פינה את מקומו לגישה מפוכחת יותר הדוגלת בחירות מרוסנת. גישה זו מגבילה את היקף ההתערבות הממשלתית כך שלא תחרוג מתפקידה כאמצעי המאפשר לכל אדם הזדמנות לבחור את דרכו ואף לשגשג. גם אם השמרנות לא הייתה הגורם הבלעדי לתהליכים הללו, הרי היא הבשילה בזמן כדי לקטוף את פירותיהם, ואיחדה את הערכים החברתיים היסודיים בגרסתם המתונה לכלל עמדה אפקטיבית אחת. אני סבור כי גם בהקשר הישראלי, אחת מבשורות השמרנות היא היכולת לחבר יחד כמה מן הזרמים המרכזיים במחשבה ובפוליטיקה לכדי מחנה רחב אחד.

עמדה זו שניתן להגדירה כפרגמטית יותר, מופיעה למשל במאמר של מנכ"ל קרן תקווה העולמית, אריק כהן, המגדיר את השמרנות כנשענת על שלושה יסודות: ערכי המשפחה, הלאומיות, והשוק החופשי.¹² לדידו של כהן, עצם שילובם של השלושה הוא החשוב, והוא עוסק בהרחבה ביחסם זה לזה ובסתירות שעלולות לצמוח מהשילוב.

ברם, אף שהשמרנות היא פשרה שהוכיחה את עצמה היטב, אני סבור כי היא לא תוכל להחזיק מעמד לנצח. המניעים האנושיים, שהזכרנו לעיל, לא נעלמו תחת השפעתה של הגישה השמרנית, וככל שעובר הזמן גוברים האיזמים שהם מציבים לדרך החיים השמרנית. האסלאם הפונדמנטליסטי מניף שוב את נס המלחמה בשם אמונה דתית וזהות לאומית. מנגד,

הוגים ופוליטיקאים ליברלים דוגלים בהקמתן של מערכות אוניברסליות, כלכליות, משפטיות ופוליטיות, אשר תרוקנה מתוכן את מדינות הלאום. השפעתם של תומכי 'צדק חברתי' גוברת לא רק באירופה אלא גם בארה"ב, ובישראל, שנבנתה מלכתחילה על יסודות סוציאליסטיים, הם עדיין זוכים להשפעה מכרעת על המבנה הפוליטי והכלכלי. גם אם לאחרונה ניכרת בארץ תנועה התומכת בכלכלה חופשית יותר, המגמות העולמיות עלולות להחזיר את הגלגל לאחור.

מדוע מתנגדיה השונים של השמרנות אינם מכירים ביתרונותיה הבולטים? יש לכך, ככל הנראה, תשובות רבות. אולם דומני כי התשובה העיקרית היא שאנשים אינם מעוניינים לחיות לאורך זמן במצב של פשרה. תמיד יימצאו כאלה שיחפשו דרכים חדשות לשפר את המצב האנושי במטרה להפוך את העתיד לטוב יותר. זאת לדעתי הסיבה כי הדגם השמרני שהתגבש עד כה ייכשל בהכרח בניסיון להחזיק מעמד אל מול רוחות השינוי. השמרנות עשויה למתן את המהירות שבה השינוי יתרחש, או לדרחות אותו. אך כגודל ההתנגדות תהיה עוצמת ההתפרצות כאשר יצא השינוי בסופו של דבר אל הפועל. השמרנות הנוכחית היא אכן הברירה הטובה ביותר עבורנו בטווח הזמן המידי, אבל אל לנו להיות שאננים. נוסף על חיזוק עוצמתנו המשפחתית, הצבאית, הפוליטית והכלכלית – עלינו להקדיש את מיטב הכישרונות לעיצובו של חזון עתידי.

האתגר הישראלי

אתגרי השמרנות בישראל גדולים יותר, מפני שההקשר הישראלי שונה מאוד מזה האנגלו-אמריקאי שבו צמחו ופעלו הוגי השמרנות הגדולים. תיאורם של מסורות ומוסדות ככאלו שהתעצבו לאט

ובמשך מאות שנים אינו תואם את המציאות הישראלית. מוסדות היישוב ומוסדות המדינה הוקמו רובם ככולם בחיפזון, לעיתים אד-הוק, ללא כל תכנון ארוך טווח. במקרים רבים הם הוקמו על יסודות תיאורטיים וארגוניים של הסוציאליזם. שני המאפיינים הללו הם בעוכרינו באופן כללי, ומקשים במיוחד על פעולה ברוח המסורת השמרנית.

קושי נוסף מתגלה בניסיון לקבלת השראה מן המסורת השמרנית. ההגות השמרנית הקלאסית נוצרה בתוך תרבות מסוימת. אומנם שורשיה של תרבות זו נטועים בין השאר בתרבות העברית הקדומה, והיא אף ספגה השפעות רבות של הוגים יהודים חשובים לאורך הדורות, אך בסופו של יום התרבות השמרנית האנגלו-סקסית אינה התרבות הציונית המשותפת של תושבי ישראל, וגם לא התרבות היהודית המשותפת ליהודים ברחבי העולם. עצם הזרות היא הבעיה. הוגים שמרנים חשובים הצביעו על כורח ההתאמה של תרבות וחוקים לאופי חברתי ולתנאי החיים, ואכן זרותה של המסורת השמרנית מעוררת ביקורת רבה על המחנה השמרני הישראלי, שמייבא לישראל אידיאולוגיות זרות מן החוץ.

אולם יותר מכך, ישנם הבדלים חשובים בתוכן שבין המסורות. המסורת היהודי-נוצרית, או האנגלו-אמריקאית, התעצבה במשך מאות שנים של מעורבות בפוליטיקה ובניהול ענייני המדינה. היחסים בין פוליטיקאים לבין הוגים ואנשי דת השתנו כמובן ממקום למקום ומתקופה לתקופה, אך לא היה זה נדיר לראות הוגים פוליטיים השואבים באופן עמוק ממקורותיהם הדתיים והתרבותיים (מנגד, אנשי הדת הכירו בתפקידם העצמאי של הפוליטיקאים, ולא ציפו מהם לקבל תכתיבים דתיים).

היסוד היחיד במסורת היהודית שניתן להצביע עליו כתואם את האתוס השמרני הקלאסי, כלומר זה שהתעצב

בתהליך איטי והדרגתי במשך דורות רבים, הריהו ההלכה. אלא שאי אפשר להתבסס על ההלכה כדי להציב סדר יום עבור מדינת ישראל. ראשית, מפני שמזה מספר דורות רוב היהודים, בארץ ומחוצה לה, אינם מעוניינים לחיות על פיה. יתר על כן, גם שומרי ההלכה מודעים לכך שעיצובה ההדרגתי, במשך מאות שנים, לא נעשה בהקשר של ניהול מדינה או חברה מודרנית. הניסיון לשאוב השראה מן התרבות היהודית נע בדרך כלל בין שני קטבים – בין דחייתה המוחלטת כלא-רלוונטית ופנייה למקורות אחרים, לבין ניסיון להחיל דינים שהוצאו מהקשרם באופן אנכרוניסטי.

קריאת כיוון

להבדלים אלו, ולאחרים שלא מניתי כאן, השלכות רבות על עיצוב המדיניות של שמרנות ישראלית. אני סבור כי הם מחזקים את הטענה שבלתי אפשרי לשמרנות הישראלית להסתמך רק על התנהלות זהירה ופרגמטית. השסעים בחברה הישראלית רחבים מדי, האתגרים גדולים מדי והמוסדות רעועים מדי מכדי שניתן יהיה לעצב מדיניות על בסיס של היענות לצורך זה או אחר. אולי זו יכולה להיות גישה נוחה יותר לטווח הקצר, אך השקפת עולם שמרנית בישראל מוכרחה לקבוע סדר יום, להציב קנה מידה לבחינתם של ערכים ולבסס מדיניות ומוסדות החותרים להגשמתן של מטרות ארוכות טווח. על כן, הצורך בבירור הגותי מעמיק איננו רק צורך אינטלקטואלי של מי שמתעניין בהגות שמרנית ומעוניין בדיון מועיל יותר. עלינו לדעת למה אנו

מתכוונים באומרנו 'שמרנות', אילו חלקים מן ההגות השמרנית
אנו רוצים לאמץ כפי שהם, אילו אנו רוצים לתרגם ולהתאים
להקשר הישראלי, ואילו לדחות מפני שאינם מתאימים לנו.¹³
עם זאת, אל לנו ליפול אל מלכודת הדוגמטיות.
ההיסטוריה הקצרה של היהדות המודרנית כבר התנסה במגוון
גישות קיצוניות וחד-ממדיות, חלקן נבשלו לחלוטין וחלקן
הצליחו הצלחה חלקית. אני חושש כי בשורת השמרנות תוחמץ
אם תרודר לכדי קריאה בלתי מתפשרת להפרטה, לעידוד
פונדמנטליסטי של חזרה בתשובה או להתמקדות באינטרסים
הלאומיים והביטחוניים המיידיים של מדינת ישראל. הנוסחה
השמרנית טמונה דווקא ביכולת לשלב את הערכים הללו בצורה
גמישה מבחינה אידיאולוגית, כזו המאפשרת למרחב גדול של
דעות להתקיים ולפעול יחד.

נכון וראוי, כמובן, שכל אדם יתמקד בנושאים הקרובים
אל ליבו. אולם עליו לראות את עצמו גם כבן ברית לאחרים, גם
אם הם עוסקים בקידומם של הנושאים הפחות-חשובים בעיניו
ואפילו הם מנוגדים במידת מה לסדר היום שהוא מבקש לקדם
– מתוך ההבנה שבתמונה הכוללת הם שותפים לאותה המגמה.
המודעות המתמדת ושיתוף הפעולה התדיר שבין בעלי גישות
שונות, הוא המסוגל להבטיח יותר מכל את הצלתה של החשיבה
השמרנית מפני הפיכתה לאידיאולוגיה דוגמטית. כפי שראינו
בחלק הראשון של המאמר, כל גישה במופעה הקיצוני עלולה
להידרדר ולהידמות לאותן תנועות היסטוריות החורגות לחלוטין
מן המסורת השמרנית, תנועות שהוכחו בעליל ככישלונות.

---

13. אני סבור, למשל כי הגות שמרנית ריאקציונרית מאד, כפי שזו מופיעה למשל אצל
אוקשט, "להיות שמרן", איננה מתאימה כלל למציאות הישראלית. ראו בהקשר זה
גם את מאמרו של אסף מלאך, "נאו שמרנות ישראלית: קווי היסוד", השילוח, גיליון
השמרנות (אייר תשע"ט), עמ' 24-32.

הגישות הלאומית-מסורתית והניאו-שמרנית, למשל, עשויות למתן את הגישה הליברטריאנית, אשר שאיפתה להגדלת חירויות הפרט עשויה לגרום נזקים מרחיקי לכת לחוסן הלאומי או למידה הטובה הציבורית. מנגד, הגישה הליברטריאנית והגישה המסורתית יכולות שתיהן לאזן, כל אחת בדרכה, את הגישה הניאו-שמרנית מלהפוך לכנסייה פטרנליסטית או לדיקטטורה שיפוטית. אך איזונים אלה אפשריים רק מתוך תודעה של אחדות המחנה ושל שיתוף פעולה, ואלמלי היא סביר שיהפכו למחלוקת ולמאבקים בהם אלו מכשילים את אלו.

אף שניתן לתאר אופן פעולה זה כפשרה, הוא איננו כזה. אין הוא שואף למכנה משותף רדוד ואין הוא מוותר מראש על הניסיון להגשים חזון גדול. יש בו את הפוטנציאל להתגבר על שלל האיזונים על דרך החיים השמרנית. הוא מצליח לנתב את הכוחות השונים לכיוונים חיוביים ובונים, תוך שהוא ממתן אותם ומפחית את סיכוייהם לגרום נזקים גדולים.

אל לנו להירתע מהאפשרות שגישה כזאת לא תהיה עקבית מהבחינה התיאורטית, לא תכיל מראש את התשובות לכל השאלות ולא תבטיח אפריורית את ההכרעות הנכונות בכל הצמתים. גישה טוטלית כזו ממילא אינה תואמת את רוחה של השמרנות, אשר יחד עם ביטחונה בערכי העבר ולקחיו ניצבת גם בענווה ובספקנות בריאה הן כלפי עצמה והן כלפי מה שצופן בחובה העתיד. באופן כזה ניתן יהיה לעצב תפיסת עולם משמעותית, שתהיה בעלת פוטנציאל השפעה גדול על מדינת ישראל בפרט ועל התרבות העולמית בכלל, בייחוד בתקופה זו המתאפיינת לא אחת בתחושת משבר ואובדן דרך.

יש מקום לטענה כי שמרנות אמורה להתנהל באופן מתון, ואילו אנו קוראים לפעילות נמרצת יותר, כמעט מהפכה. יהיו כאלה שיראו בכך נטייה מן הדרך השמרנית. אנו נענה

להם בשאלה - מה ראוי לשמר? אומה שיש לה מערכת יציבה ומתפקדת, שהוכיחה את עצמה במשך תקופה ארוכה, יכולה להרשות לעצמה יותר מתינות וזהירות. אולם העם היהודי קם לתחייה זה לא מכבר, מדינת ישראל צעירה עדיין ומוסדותיה נמצאים בראשית דרכם. לכן תפקידנו הוא לפתח, או לפחות להתחיל לפתח, אותה מערכת ערכית, פוליטית ותרבותית, במתכונת כזו שהדורות שיבואו אחרינו ירצו לשמר. פיתוחה של מערכת כזאת, ראוי לו שיעשה כיצירה יש מאין, נוסח המהפכה הצרפתית, אך תוך הסתמכות על הנחות היסוד, המתודות והניסיון ההיסטורי המאפיינים את הגישות השמרניות שתוארו לעיל.